

DAGENS FRÅGOR

Tryckfriheten — vad Konstitutionsutskottets utlåtande om förslaget striden gällde. till ny tryckfrihetsförordning framkallade en storm särskilt i folkpartipressen. I och för sig var det naturligt, att sakliga meningsskiljaktigheter skulle uppstå — redan den omständigheten att 21 reservationer och 1 »särskilt yttrande» voro bifogade utlåtandet visade hur starkt meningarna brutit sig redan inom utskottet. Men pressdiskussionen gick vida längre. Det talades om »skandal», och vissa medlemmar av utskottet utpekades såsom fiender till pressfrihet och veritabla mörkmän. Någon vilja till objektiv diskussion av majoritetens — eller rättare sagt den i olika frågor skiftande majoritetens — förslag kom inte till synes. Den stora allmänheten kunde aldrig få klarhet om varom striden egentligen stod och vilka motiv som lågo bakom utskottets ändringar av propositionen. Det kan därför vara på sin plats att här nedan lämna en summarisk översikt över de olika förslagen i de två huvudpunkter, kring vilka striden stod.

Det första stridsämnet var juryn. För närvarande tillsättes juryn dels genom utlottning av personer, som domstolen för fyra år uppfört på en jurymannalista (i Stockholm 80 och vid övriga behöriga rådhusrätter 40 personer), dels genom parternas rätt att tillsätta och utsluta jurymän; från jurymannalistan utlottas för vart mål 7 personer, och parterna ha rätt att insätta 3 var, varjämte varje part får utsluta en person från jurymannalistan och en bland motpartens juryledamöter. I sitt färdiga skick består följaktligen juryn nu av 5 + 2 + 2 personer. Regeringen föreslog i anslutning till den Gärdeska kommittén, att juryn skulle utväljas bland 24 av landsting och de större städerna valda, för »omdömesgillhet, självständighet och rätt-rådighet» kända medborgare, representerande »skilda samhällsgrupper och olika delar av länet»; av dessa skulle 8 vara eller ha varit nämndemän. Parterna, som inte längre finge rätt att tillsätta jurymän, gävos rätt att utsluta var för sig 4 juryledamöter, därav en bland dem som valts inom nämndemansgruppen. Bland de återstående 16 ledamöterna skulle 7 utlottas på så sätt, att av juryns 9 ledamöter 3 från nämndemansgruppen kvarstode. Konstitutionsutskottets majoritet föreslog, att juryn skulle vara »fast»; juryn skulle väljas direkt av landsting och större städer på samma sätt som enligt regeringsförslaget men valet skulle begränsas till 9 personer jämte suppleanter för dessa. Utöver regeringsförslagets kvalifikationer tillade utskottet, att även »olika meningsriktningar» skulle företrädas. En majoritet inom utskottet ändrade föreskriften om $\frac{2}{3}$ majoritet i juryn för fällande beslut till enkel majoritet; dess motiv var, att såväl regeringsförslaget som utskottets utlåtande infört rätten för

domstolarna, inklusive hovrätten och högsta domstolen, att mildra juryns utslag eller frikänna där juryn fällt; den åtalade parten hade, menade man, härigenom fått en vida gynnsammare rättsställning än nu, något som särskilt i ärekränkingsmål kunde innebära, att kändeparterna bleve försatt i en alltför svag position. Några utskottsledamöter, däribland undertecknad, yrkade dock att regeln om kvalificerad majoritet för fällande jurybeslut ej skulle frångås.

Det är väl bekant, att de sakkunnigas utformning av juryn utgjorde en produkt av kompromiss mellan starkt divergerande meningar. Sålunda torde bland dem ha funnits både anhängare av den nuvarande, år 1937 införda juryn, och motståndare till jurysystemet överhuvudtaget. Enligt utskottets mening hade de sakkunniga givit svarandeparterna en alltför svag ställning. Utskottet ville inte gå så långt, att parterna åter skulle få rätt att insätta egna jurymän, eftersom detta kunde äventyra juryns objektivitet. Men utskottsmajoriteten menade, att parternas utslutningsrätt skulle gå ut över de ledamöter av juryn, som kunde tänkas stå svaranden mer eller mindre nära. Med hänsyn till kändepartens rätt att utsluta fyra personer och lottens verkningar kunde man nämligen räkna med, att de jurymän, som stodo svaranden mer eller mindre nära, alltid skulle antingen helt ställas utanför eller också starkt reduceras i antal. För svaranden vore detta en större förlust än hans egen rätt att utsluta fyra andra vore en fördel för honom. Genom att landsting och stadsfullmäktige gjordes till väljande organ måste man dessutom utgå ifrån, att juryvalen åtminstone till övervägande del precis som alla andra kommunala val finge en politisk betoning. Juryn skulle följaktligen allt efter målets karaktär få en av parterna genom dessas utslutningsrätt bestämd, växlande partipolitisk sammansättning, något som knappast kunde vara till fromma för jurysystemets auktoritet. Utskottet drog härav den slutsatsen, att det vore rationellare att juryn finge en av parterna inte påverkbar fast sammansättning, utan att lekmannelementet därför gavs samma ställning som nämnden i härads- eller rådsturätter. Genom tillskjutande av uttrycket »olika meningsriktningar» ville utskottet förebygga, att en majoritet utnyttjade sin maktställning till att ensidigt välja en jury efter sitt politiska sinne.

Samtidigt tog utskottet avstånd från presidenten Lindhagens centrala tryckfrihetsdomstol, varom motion väckts av hr Wistrand och vilken tanke i utskottet understöddes av hr Herlitz. Utskottet hävdade, att ett centralt avgörande av alla tryckfrihetsmål och särskilt då ärekränkingsmål knappast vore lämpligt; vidare ginge härigenom prövningen i olika instanser förlorad, och ytterligare kunde det tänkas, att en central domstol med lekmanrepresentanter i ett kritiskt läge bleve mera känslig för påtryckningar ovanifrån än lokala jurykollegier och de ordinarie domstolarna. Dessa nackdelar ansåg utskottet överväga den i och för sig obestridda vinsten av enhetlig behandling av tryckfrihetsmål, vartill presidenten Lindhagens uppslag syftade.

Det kan givetvis ställas under saklig diskussion, om den av utskottet konstruerade juryn i alla hänseenden skulle ha kunnat till-

godose de önskemål, som förslagsställarna uppställt. Intet av de tre jurysystem, som voro aktuella, går fritt från befogade invändningar. Det är möjligt, att den politiska accenten skulle i den fasta juryn ha blivit för stark. Men den av riksdagen till sist godkända juryn, d. v. s. den av de sakkunniga och regeringen föreslagna, kan i lika hög grad komma att visa sig lida av denna politiska defekt; själva idén med juryval genom politiska instanser härstammar nämligen inte från konstitutionsutskottet utan från de sakkunniga och regeringen, och intet hindrar att de kommunala församlingarna vid sina val så ensidigt tillgodose majoritetens partipolitiska intressen, att både parternas uteslutningsrätt och lottningen göras illusoriska. Kvar står i vart fall, att konstitutionsutskottet i sin kritik av den föreslagna juryn utgick från tryckfrihetsintresset, när det gjorde gällande att den åtalade parten fått en svagare ställning än skäligt. Därest utskottsförslaget kombinerats med regeln om kvalificerad majoritet, är det svårt att förstå att parten normalt skulle ha erhållit en ogynnsammare rättsställning. Därmed förfaller också det mesta i kritiken av utskottsförslaget, i den mån denna gått ut på att hävda att tryckfriheten skulle ha bragts i fara.

Det andra stridsämnet rörde frågan om vissa inskränkningar av tryckfriheten under krig eller vid krigsfara. Utgångsläget var följande: Åren 1941—45 hade genom ett tillägg till tryckfrihetsförordningen och en med stöd därav stiftad censurlag regeringen haft rätt att vid krigsfara införa censur och därjämte under krig indraga skrifter. När tryckfrihetskommittén 1945 tillsattes, utfärdade justitieministern såsom direktiv, att frågan om reglering av tryckfriheten under krig eller krigsfara skulle särskilt uppmärksammas. De sakkunniga funno emellertid inga särbestämmelser behövlige. Regeringens proposition i år upptog emellertid en rätt för Kungl. Maj:t att under krig tillgripa utgivningsförbud mot periodiska skrifter, som gjort sig skyldiga till vissa bestämda tryckfrihetsbrott. Konstitutionsutskottets majoritet utvidgade denna rätt att även avse krigsfara, men uppställde samtidigt som villkor för att Kungl. Maj:t skulle få tillgripa denna rätt, att riksdagen vid krigsfara i förväg med $\frac{3}{4}$ majoritet i vardera kammaren lämnar sitt medgivande härtill och att under krig riksdagen antingen på samma sätt i förväg skulle lämna ett liknande medgivande eller också efter viss tid (senast en månad) godkänner regeringens beslut att ha satt bestämmelsen om utgivningsförbud i kraft.

Från skilda håll i pressen ville man likställa utskottsförslaget med ett återinförande av den gamla förhatliga indragningsmakten från Karl Johans dagar. Och likaså ansåg man, att utskottsförslaget var en gengångare från censurlagens tid och en legalisering av den restriktiva presspolitik, som samlingsregeringen förde särskilt under de första krigsåren. Hur orimliga dessa generella påståenden voro, framgår med all tydlighet av några jämförelser mellan utskottets påbyggnad av regeringsförslaget å ena sidan och indragningsmakten samt censurlagen å den andra.

I anslutning till regeringsförslaget hade utskottet byggt upp en serie av garantier mot missbruk av ett utgivningsförbud.

För det första: Riksdagen skulle på angivet sätt med $\frac{3}{4}$ majoritet lämna sitt medgivande till bestämmelsernas tillämpning. Det kan inte gärna invändas, att denna regel endast har skenbart värde. Under det andra världskriget var det aldrig möjligt trots samlingsregeringen och dess breda parlamentariska underlag och trots det enorma trycket utifrån att åstadkomma den önskade kvalificerade majoriteten, så länge Sverige ännu inte indragits i krig. Särskilt om oppositionspartier finnas i en liknande ny situation, är det föga antagligt, att den erforderliga kvalificerade majoriteten skall kunna förvärfvas, såframt inte ett exceptionellt hot från femte kolonnpartier är för handen.

För det andra: Utgivningsförbud skulle inte få tillgripas utan att vederbörande tidning dessförinnan begått ett visst flagrant brott, nämligen högförräderi, uppror, krigsförräderi eller spionage. De ifrågavarande momenten i den nya tryckfrihetsförordningen (7 kap. 4 §) ha följande lydelse:

1. högförräderi, förövat med uppsåt att riket eller del därav skall med våldsamma eller eljest lagstridiga medel eller med utländskt bistånd läggas under främmande makt eller bringas i beroende av sådan makt eller att del av riket skall sålunda lösryckas eller att åtgärd eller beslut av Konungen, riksdagen eller högsta domarmakten skall med utländskt bistånd framtvingas eller hindras, såframt gärningen innebär fara för uppsåtets förverkligande;

försök eller förberedelse till sådant högförräderi;

2. uppror, förövat med uppsåt att statskicket skall med vapenmakt eller eljest med våldsamma medel omstörtas eller att åtgärd eller beslut av Konungen, riksdagen eller högsta domarmakten skall sålunda framtvingas eller hindras, såframt gärningen innebär fara för uppsåtets förverkligande;

försök eller förberedelse till sådant uppror;

3. krigsförräderi, i vad därigenom, då riket är i krig eller eljest i lag meddelade bestämmelser om krigsförräderi äga tillämpning, någon förleder krigsfolk hörande till rikets eller med riket förbunden stats krigsmakt till modlöshet eller myteri eller genom osann framställning sprider sådan misströstan bland allmänheten att försvaret kan avsevärt försvåras eller begår annan dylik förrädisk gärning som är till avsevärt men för försvaret eller för motståndsvksamhet inom ockuperad del av riket;

försök eller förberedelse till sådant krigsförräderi.

Härutöver skulle utgivningsförbud kunna tillgripas, om »genom tryckt skrift offentliggöras uppgifter rörande förhållanden, vilkas röjande skulle enligt lag innefatta brott mot rikets säkerhet, vare sig de härröra från allmänna handlingar eller erhållits på annat sätt» (7 kap. 5 § andra stycket).

För det tredje: Utgivningsförbud skulle kunna beslutas dels provisoriskt av regeringen, dels av domstol. Ett provisoriskt regeringsbeslut om indragning av viss periodisk skrift måste inom åtta dagar

ha överlämnats till domstol för prövning. Förutsättningen för utgivningsförbud var sålunda, att jury och domstol i varje särskilt fall skulle lämna sitt medgivande därtill. Regeringen kunde med andra ord blott vidtaga en interimistisk åtgärd, och dess ingripande kunde ogillas och upphävas. Härvid hade juryn veto; om juryn friade utgivaren förföll varje möjlighet till att utgivningsförbud skulle kunna ådömas eller att ett provisoriskt regeringsbeslut om utgivningsförbud skulle kunna upprätthållas. Och skulle juryn fälla, så stod det underdomstolen, hovrätten eller högsta domstolen öppet att helt frikänna eller att vägra låta straffet få formen av utgivningsförbud.

Mot dessa fyra garantier — $\frac{3}{4}$ majoritet i bägge kamrarna, vissa flagranta brott, juryprövning och domstolsprövning — skall man ställa den gamla indragningsmakten och censurlagen. I 1812 års tryckfrihetsförordning hette det (4 § 8 mom.): »Anser hovkanslern ett Dagblad eller Periodisk skrift vådlig för allmän säkerhet eller utan skäl och bevis förnärmande personlig rätt eller av en fortfarande smädlig egenskap, må han äga att genast låta inställa Dagbladets eller Periodiska skriftens vidare utgivande.» Vidare föreskrevs, att justitiekanslern skulle höras och att beslut sedermera skulle fattas i statsrådet, »huruvida den inställda skriftens fortsättning må vidare tillåtas». Systemet byggde alltså på ett rent godtyckligt politiskt förfarande utan varje prövning genom riksdagen eller jury och domstol. Och går man till 1941 års censurlag, så heter det där i 2 §: »Konungen äger, då det nödvändiggöres av hänsyn till rikets farliga belägenhet, att i fråga om tryckta skrifter meddela stadgande om förhandsgranskning, i den omfattning så prövas erforderlig, för att förebygga att i sådan skrift offentliggöras meddelanden, vilka äro ägnade att undergräva krigslydnaden, försvåra militära företag eller eljest försämra krigsmaktens ställning eller försvaga rikets försvarskraft eller att störa rikets fredliga förhållande till främmande makt eller vilka äsyfta att förbereda rikets omstörtande med våldsamma medel eller med hjälp av främmande makt eller äro ägnade att allvarligt störa ordningen inom landet»; och i fortsättningen sägs det att indragning av skrift skall kunna ske under krig, sedan chefen för justitiedepartementet först tilldelat »varning med tillkännangivande att skriftens innehåll givit anledning överväga dylikt samt jämväl därefter i skriften offentliggjorts meddelanden av sådan beskaffenhet, som i 2 § sägs». Alltså: enligt censurlagen skulle censur utan att brott förelegat ha kunnat generellt införas vid krigsfara och i krig även utgivningsförbud, i senare fallet visserligen efter varning men utan att förbudet knöts till något visst bestämt brott och utan att jury eller domstol efteråt kunde pröva lagligheten av regeringens administrativa ingripande. Den enda garantien då var föreskriften om $\frac{3}{4}$ -majoritet i riksdagen, varvid regeringen dock även vid krigsfara kunde sätta lagen i kraft på eget bevåg och först i efterhand inhämta riksdagens godkännande.

Redan dessa jämförelser visa att det knappast ens finns ett släkttycke mellan utskottets starkt restriktiva utgivningsförbud å ena sidan och indragningsmakten eller censurlagen å den andra. Mest mar-

kant blir dock skillnaden, om man ser på brottskatalogen. Den nu gällande tryckfrihetsförordningen talar i 3 § 9 mom. om »missförstånd med främmande makt», likaså i 5 § 13 mom., och befullmäktigad regeringen med anledning härav antingen till konfiskation utan rättgång eller till sekvestering — en rätt vilken som bekant synnerligen öfveligt tillvaratogs av samlingsregeringen mot G. H. T., Arbetaren, Trots Allt, Nordens Frihet etc. I censurlagen talades även, som nyss nämnts, om ingripanden mot uttalanden ägnade att »störa rikets förhållande till främmande makt». Såväl regeringens som utskottets förslag uteslöto däremot möjligheten att basera ett utgivningsförbud på dylika tidningsuttalanden om främmande makt. Inte heller skulle det ha funnits någon möjlighet till liknande inskrifning mot tidningar, som uppmanat till motstånd mot en befarad angripare eller som lämnat skildringar av förhållandena i främmande land; indragningar liknande de, som företogs mot de tidningar vilka publicerade redogörelser för förhållandena i Grinifängelset, skulle sålunda inte vara tänkbara. Den enda kautschukbestämmelsen hänför sig blott till uttrycket om spridandet av »modlöshet» bland krigsfolk, men denna regel har avseende blott på det fall, »då riket är i krig eller eljest i lag meddelade bestämmelser om krigsförräderi äga tillämpning», och den har f. ö. hämtats från strafflagen. I själva verket torde intet av de ingripanden, som på administrativ väg gjordes mot nämnda eller andra tidningar under det andra världskriget, med någon laglig grund ha kunnat företagas med stöd av utskottets förslag. Det är också omöjligt att hävda att en främmande makt med hänvisning till tryckfrihetsförordningen skulle ha kunnat pressa regeringen till ingripanden, förutsatt att riksdagen skulle ha medgivit att utgivningsförbudet skulle få tillämpas. Ty man kan inte i de angivna brotten hitta något, som en främmande makt skulle kunna ta till intäkt för en påtryckning mot regeringen. I själva verket kan utskottets förslag inte liknas vare sig vid indragningsmakten eller censurlagen. Dess räckvidd begränsades till att utgivningsförbudet i ett exceptionellt läge gjordes till ett kvalificerat straff för ett kvalificerat brott.

Att utskottet — utan att i och för sig finna utgivningsförbudet alltigenom tillfredsställande — likväl accepterade detta och under skärpning av villkoren utvidgade det berodde främst på fruktan för att femtekolonnpartier i ett läge av överhängande krigsfara kunde driva en direkt landskadlig politik (t. ex. uppmana till mobiliseringsstrejk eller annan ohörsamhet) utan att myndigheterna ägde någon laglig möjlighet att förebygga denna trafik och dess kanske obotliga landsskadliga verkningar. Med vår nuvarande kännedom om mullvadspartier i utländsk lakejtjänst kan ingen vifta bort denna fara. I jämförelse med den lag om upplösning av statsfientliga partier, som alla grupper utom kommunisterna är efter år röstade för under kriget och som saknade alla motsvarande garantier för rättslig prövning, måste utskottets förslag te sig föga omfattande.

Därjämte vägledades utskottet av önskan att hellre reglera dessa komplicerade tryckfrihetsproblem i fredstid under inskrivande av alla nödiga garantier än att i ett krigsläge improvisera, varvid risk

förelåg för en upprepning av samma systemlösa och godtyckliga ingripanden som under åren 1939—1943. I detta hänseende kunde utskottet anknyta till tankegången i den tryckfrihetsmotion, som hrr Gärde, Knut Petersson, Ohlin, Elon Andersson, Holmbäck m. fl. å folkpartiets vägnar väckte vid 1944 års riksdag. Det hette i denna bl. a.: »I händelse av krig torde behovet av ökad rörelsefrihet göra sig gällande på många områden av det konstitutionella livet. En anordning, som inskränker sig till möjligheten att med riksdagens godkännande ställa tidningspressen under en viss statskontroll, innebär ingalunda någon fullständig lösning av den konstitutionella beredskapens problem. Härfor skulle erfordras en nyckel till grundlagarnas säkerhetslås, en anordning som gör det möjligt att under vissa noggrant angivna förutsättningar och i betryggande former genomföra en snabb, till krigstiden begränsad ändring av de där nedlagda författningsbestämmelserna.» Visserligen talar denna folkpartimotion egentligen blott om krig, men problemställningen kan vara lika viktig vid överhängande krigsfara.

Självfallet kan varje dylik inskränkning av tryckfriheten, hur kringgårdad den än är med garantier, föranleda missbruk i en framtid, om vars politiska förhållanden ingen nu äger någon kännedom. Denna farhåga blev för många utslagsgivande. Vilket motiv som bör ges prioritetsrätt är en omdömesfråga. Härom kan ett nytt folkparticitat anföras, nämligen efter debatten av hr Manne Ståhl i Karlstads-Tidningen. Denne, som i andrakammardebatten starkt kritiserade både utskottets jury och utvidgning av utgivningsförbudet till krigsfaran, konstaterade i sin tidning först, att den nya tryckfrihetsförordningen sannolikt är »den mest liberala i världen». »Den främsta vinsten är, att varje som helst möjlighet till sådan godtycklig konfiskation i administrativ ordning, som tillämpades under kriget, nu är borta.» Om utskottsmajoriteten och dess tillskyndare yttrar han, att man inte bör glömma att även de i sitt arbete »eftersträvade en ordning, där ett sådant administrativt och godtyckligt ingripande skulle omöjliggöras». »Även den, som ogillar deras utformning av både 'krigsfaran' och juryn, måste i rättvisans namn erkänna att de vägletts av en strävan att genom grundlag binda ingripandena mot tryckfriheten till ett domstolsförfarande i stället för administrativa bedömningar och till klart definierade fall i stället för godtyckligt i orden 'missförstånd med främmande makt'. Även de har alltså eftersträvat att ge tryckfriheten en skyddad och garanterad ställning.» Och det må tilläggas, att en mängd defaitister under kriget nu med stora fraser slöto upp på »frihetens» sida, bredvid dem som redan då principiellt vände sig mot tryckfrihetsinskränkningarna.

Det bör till sist för fullständig belysning nämnas, att utskottet aldrig förordat censur, trots att Journalistföreningen i sitt yttrande ifrågasatt dylik i krig. Vidare strök riksdagens majoritet, när den stannade för utgivningsförbud blott under krig, det av utskottet uppställda kravet på riksdagens godkännande med $\frac{3}{4}$ majoritet. Likaså strök den socialdemokratiska majoriteten den deklarativa bestämmel-

sen om förbud för enskilda att på grund av tryckt skrifts innehåll hindra skrifts tryckning eller spridning — utskottet hade från sakkunnigeförslaget återinfört den. Vidare visade sig samma majoritet vid voteringarna mycket ogin mot utskottets ändringar i tryckfrihetsvänlig riktning dels rörande departementschefs rätt att vägra utlämna allmänna handlingar och dels rörande förbudet för ämbetsmän m. fl. att i vissa fall lämna upplysningar till pressen. Alla dessa ändringar från utskottets majoritet, vilka nu mötte så starkt motstånd, bekräfta att denna majoritet inte med någon objektiv rätt kan stämpas som tryckfrihetsfientlig.

Elis Håstad.

Släkt- gårdar. Den lika arvsrätten har på en del håll — bl. a. av Nils Wohlgårdar. lin — karakteriserats som olycklig för svensk jordbruksbefolkning, i det att den vid förekomsten av flera arvtagare orsakat så små arvslotter, att ingen bland arvingarna erhållit tillräckligt för att kunna lösa ut syskonen och överta fädernegården. Härigenom tvingades mången, som önskat ägna sig åt jordbruk, att överge torvan och söka annan sysselsättning. Gamla jordbrukarsläkter nödgades lämna fädernegårdar och bondeklassen försvagades.

Det må ligga en viss sanning i detta påpekande. Verkningarna få dock ej överdrivas! I mycket stor utsträckning ha arvlåtarna ofta med övriga arvtagares goda minne, eller åtminstone utan deras starkare missnöje, ekonomiskt gynnat den bland barnen som övertagit gården. Detta har i regel skett redan under arvlåtarnas livstid, stundom innan dessa varit ålderstigna men vid den tidpunkt, då någon bland barnen varit sinnad att »bilda hjonelag» och behövt trygga familjeförsörjningen. De äldre gingo då mer eller mindre fullständigt i »undantag» och läto son eller dotter, som ingick gifte, på rimliga villkor överta gården. Det var snarare regel än undantag. Vanligen bekom denne härigenom värdemässigt en avsevärt större arvslott än övriga syskon. Så långt jag kunnat följa företeelsen gavs härvid i regel icke någon särskild företrädesrätt för manliga arvingar. Nästan lika ofta var det en dotter och svärson som övertog gården; en son eller söner kunde genom ingifte i annan gård skaffa sig eget hemman.

Även under det tidsskede, då kvinna blott ärvde hälften mot man, synes kvinnor ej sällan favoriserats när gården skulle gå i arv.

Innehavet av jordbruksgårdar har dock starkt växlat, och antalet »släktgårdar» är nu relativt ringa. I ett nyligen på L. T:s förlag utkommet förnämligt utstyrt arbete, betitlat *Anor och minnen*, redogör agronom *Sigurd Örjansgård* för ett antal prominenta släktgårdar, utvalda från alla delar av vårt land. Han har dock uteslutande hållit sig till självständiga bondgårdar, vartill nog funnits skäl — men det må dock i detta sammanhang erinras, att under gods och fideikommiss funnits och alltjämt finnas talrika gårdar och torp, som generation efter generation innehafts av samma släkt. Mig veterligen saknas statistiskt underlag för en jämförelse, men jag är snarast böjd för att bedöma antalet släktinnehav som procentuellt

större beträffande arrendeställen. Själv stammar jag från en fideikommisssegendom, där mina förfäder i vart fall sedan i början av sextonhundratalet, sannolikt än längre, innehaft ett torp, som fortfarande ehuru friköpt är kvar i slakten. Samma var förhållandet med de flesta övriga gårdar och torp under fideikommisset: Därvid gick emellertid innehavet nästan lika ofta över på kvinno- som manssidan. Till detta släktinnehav har utan tvivel bidragit, att det krävs mindre kapital för att överta ett arrendeställe, varför utlösningen av övriga arvingar varit mindre penningkrävande än vid äganderätt.

Örjansgård begränsar sig icke till enbart gårds- och ägarebeskrivning utan ger därjämte gårdshistoria och glimtar ur gammal sed och allmogekultur. Påfallande är emellertid i vilken ringa utsträckning äldre bebyggelse bevarad på bondehemman, väl till stor del beroende på att husen varit uppförda av mindre hållbart material — trä — men kanske mest därpå, att äldre byggnader varit så små och opraktiska att de icke kunnat tillfredsställa en nyare tids anspråk och behov. Detta gäller icke blott ekonomibyggnaderna utan även bostadshusen, vilka voro disponerade på ett sätt, som knappast lät förena sig med en ny tids krav.

Åttioalets förskingrande och antikvitetsksamlandet under nuvarande sekel har däremot ej förmått att helt skingra tillgången på släktklenoder. Örjansgårds bok ger många glimtar och bilder av bevarade värdefulla möbler och husgeråd. Ej minst ger den belägg för, att vi ha en duglig, framsynt och i bästa mening jordbunden bondestam, en nationell tillgång av stora mått.

Karl Magnusson i Skövde.

Rhenlandskrisen 7 mars 1936 Winston Churchill tillfrågades en gång, — Europas ödestimma.

medan han var sysselsatt med att författa sina snart utkommande memoarer från andra världskriget, vilket namn man borde ge detta krig. Hans svar lydde: »Det onödiga kriget.» Härmed menade han, att kriget kunde ha undvikits, om västmakterna i tid ingripit för att stoppa det nazistiska Tysklands upprustning. De dokument och memoarskildringar, som i allt större antal publicerats från mellankrigstiden, ge ett starkt stöd för Churchills tes. Olika meningar kunna råda om den tidpunkt, då ett dylikt ingripande senast bort ske. Man har dock goda skäl att stanna för 7 mars 1936, då Tyskland återbesatte den demilitariserade Rhenlandszonen i strid mot Locarnofördraget. Denna händelse framstår vid en tillbakablick alltmera som den stora vändpunkten i mellankrigstidens historia. Från särskilt fransk sida föreligga flera utmärkta skildringar om den. Man kan peka på Warszawaambassadören Léon Noël's »*L'agression allemande contre la Pologne*» (se Svensk Tidskrift 1947 häfte 7), Berlinambassadören François-Poncets »*Souvenirs d'une ambassade à Berlin*», general Gamelins »*Servir*» och Paul Reynauds »*La France a sauvé l'Europe*» (se Svensk Tidskrift 1948 häftet 3). Under Nürnbergsprocessen framkom även material av betydelse i detta sammanhang. Den följande framställningen är ett försök att klargöra,

vad som verkligen hände — och kunde ha hänt — 7 mars 1936 och dagarna därefter.

Den tyska inmarschen i Rhenlandet kom ej som någon överraskning i Paris. Från hösten 1935 saknades ej tecken på vad som var i görningen. Tioårsdagen av Locarnofördragets undertecknande, 16 oktober 1935, förbigicks med fullständig tystnad av den tyska pressen. 21 november, medan Europas uppmärksamhet var koncentrerad på Abessinienkriget, mottog Hitler François-Poncet. Han angrep härvid våldsamt den i maj undertecknade fransk-ryska pakten, som snart väntades bli ratificerad av kammaren. François-Poncet fick den bestämda uppfattningen, att Tyskland förberedde en ripost, som endast kunde bestå i en ockupation av Rhenlandet. 26 november sände han en lång depesch till Quai d'Orsay, vari han föreslog, att franska regeringen skulle förbereda det handlingssätt den ämnade iakttaga, då Hitler skred till aktion. Hitler borde tvingas att på förhand avslöja sitt spel. Men François-Poncets förslag vann ingen anklång i Paris. Samma öde rönt ett liknande förslag från Noël. Även generalstabschefen Gamelin gjorde sin röst hörd. Redan 21 oktober skrev han till utrikesminister Laval, att man måste motse en tysk Rhenlandsaktion senast hösten 1936, och 26 december meddelade han Quai d'Orsay, att tyskarna vidtogo förberedelser för att inkvartera trupper i Rhenlandet. 23 januari 1936 störtades så ministären Laval. I den nya av Albert Sarraut bildade regeringen blev Flandin utrikes-, general Maurin krigs-, Piétri marin- och Marcel Déat, 1939 herostratiskt ryktbar för sitt slagord »Dö för Danzig?», flygminister. Regeringen var en typisk expeditiousregering i avvaktan på de i april förestående kammarvalen. 27 januari reste Gamelin till London för att närvara vid Georg V:s begravning, varvid han bl. a. sammanträffade med den 1937 för högförräderi avrättade ryske marskalken Tuchatjevski. Efter hemkomsten till Paris formulerade hans på Quai d'Orsays önskan de villkor, Frankrike måste uppställa för att kunna tolerera tyska trupper vid Rhen. Gamelins krav gingo ut på begränsning av de tyska garnisonernas storlek samt förbud mot anläggande av flygfält och framför allt befästningar. 27 februari ratificerade kammaren den fransk-ryska pakten. Dagen därpå mottogs Gamelin av Sarraut, som klandrade generalstabens intervention hos Quai d'Orsay som en politisk handling och samtidigt meddelade, att regeringen ansett det omöjligt att ajournera den fransk-ryska paktens ratifikation i avvaktan på en hänvändelse till Haagdomstolen för att få fastslaget, om pakten stred mot Locarnofördraget som Tyskland påstod och Frankrike bestred. 2 mars mottog Hitler François-Poncet i närvaro av utrikesminister v. Neurath. Han yttrade därvid, att den önskan om tyskt-franskt samförstånd, som han givit uttryck för i en intervju med den franske journalisten Bertrand de Jouvenel några dagar tidigare, nu efter den fransk-ryska paktens ratifikation kommit i ett annat läge. Han lovade dock att inom kort framlägga konkreta förslag. Sådana kommo 7 mars — i form av Locarnofördragets uppsägning åtföljt av förslag om en 25-årig nonaggressionspakt. Samtidigt marscherade tyska trupper in i Rhenlandet.

Då man skall skildra Rhenlandskrisens faktiska förlopp, möter en viss svårighet. Det uppkomna läget behandlades från fransk sida ej av de konstitutionella organ, som närmast bort komma i fråga, d. v. s. »Conseil supérieur de la défense nationale» (regeringen och de militära cheferna) eller »Haut comité de guerre» (republikens president, konseljpresidenten, försvarsministrarna och de militära cheferna), där ordentliga protokoll fördes, utan vid kabinettsammanträden och improviserade konferenser, från vilka inga protokoll finnas bevarade. Detta gör det svårt att exakt fastställa vilken ståndpunkt de i dessa sammankomster deltagande intogo. Man måste genom att jämföra de skildringar som föreligga söka få fram sanningen. Härvidlag förtjäna Gamelins memoarer främst beaktande, ty han har gjort anteckningar från några av de konferenser vari han deltog, och han är helt naturligt den främste sagesmannen när det gäller de militära åtgärder, som från fransk sida vidtogos — och planerades.

7 mars kl. 8 på morgonen, sedan underrättelser ingått om den tyska inmarschen, uppsökte general Gamelin krigsministern Maurin. Kl. 10 begåvo de sig tillsammans till ett kabinettsmöte, som konseljpresident Sarraut sammankallat till inrikesministeriet. Närvarande voro ministern utan portfölj Paul-Boncour och postministern Georges Mandel, medan marin- och flygministrarna Piétri och Marcel Déat på grund av frånvaro från Paris ej kunde närvara. Flandin visade sig en kort stund. Paul-Boncour och Mandel krävde en omedelbar militär aktion. Gamelin svarade, att detta förutsatte vidtagande av ett antal förberedande militära åtgärder. Han erinrar sig att Paul-Boncour sade till honom: »Je voudrais vous voir le plus tôt possible à Mayence», vartill han genmälde: »Cela, c'est une autre affaire. Je ne demande pas mieux; mais il faut m'en donner les moyens.» På Sarrauts fråga, »Si nous étions seuls, sans alliés en face de l'Allemagne, comment se présenterait la situation?» svarade Gamelin, att Frankrike i början komme att ha överhand men att under ett långt krig Tysklands överlägsenhet i folkmängd och industriella resurser komme att göra sig gällande. — Kl. 6 em. ägde en ny ministersammankomst rum, denna gång vid Quai d'Orsay, vars generalsekreterare Alexis Léger även deltog. Diskussionen blev huvudsakligen teoretisk. Gamelin erhöll bemyndigande att vidtaga en serie militära beredskapsåtgärder. Någon allmän mobilisering kom dock ej till stånd.

8 mars kl. 10 fm. hölls ett nytt kabinettsammanträde, efter vilket utfärdades en kommuniké av innehåll att Frankrike beslutit sig för att hänskjuta Tysklands traktatsbrott till N. F:s råd och konsultera Locarnofördragets signatärmakter. Om vad som verkligen hände vid detta möte skriver Gamelin, att han fått motstridiga uppgifter. Maurin berättade efteråt för honom, att Flandin erinrat om Mussolinis gest efter Dollfusmordet 1934 att koncentrera trupper vid Brenner, vilket kom Hitler att slå till reträtt. Maurin hade då invänt, att det militära läget vore ett annat nu än då; framför Brenner låg Österrike som en buffert, medan Frankrike framför sig hade den samlade tyska armén. Om man vidtog militära åtgärder innebärande ett allvarligt

hot, måste man vara beredd att i nödfall tillgripa krig. Flandin framhöll då, att varken landet eller parlamentet voro beredda att acceptera denna eventualitet. Denna Gamelins framställning av kabinettsammanträdet förlopp överensstämmer i huvudsak med Reynauds. På kvällen höll Sarraut ett radiotal, där han yttrade att Frankrike ej kunde tolerera att Strasbourg låg inom skotthåll för tyska kanoner. Gamelin slöt härav, att regeringen ännu vore beredd till handling. I verkligheten hade emellertid Hitler redan vunnit spelet. François-Poncet skriver, att Hitler efter 48 timmars ängslan andades ut, sedan Frankrike ej skridit till mobilisering utan beslutit sig för konferensvägen och N. F:s procedur.

10 mars på morgonen avlade Gamelin, sedan han dagen förut samlat Conseil supérieur de la guerre (armégrupps- och armécheferna), rapport inför generalstaben. Han yttrade härvid, att »Il ne faut surtout pas que l'on puisse prétendre que l'armée n'a pas voulu marcher.» Samma dag sammanträdde kammaren, där Sarraut meddelade, att Frankrike ämnade vädja till N. F:s råd. Kl. 9 på kvällen sammankallade konseljpresidenten till sin privatbostad en konferens, i vilken de 3 försvarsministrarna och stabscheferna för armén, flyget och flottan (generalerna Gamelin, Pujo och amiral Durand-Viel) deltog. Gamelin har gjort anteckningar om denna konferens, vars förlopp ännu står livligt för hans minne. Han resumerar sin ståndpunkt i dessa ord: »La guerre, c'est peut-être, sans doute, l'occasion. Mais des... betises, je demande qu'on n'en fasse pas.» I enlighet med tidigare dryftade planer diskuterade han en ockupation av västra Saarstranden inklusive staden Saarbrücken och storhertigdömet Luxemburg, om dettas regering samtyckte härtill. Aktionen skulle emellertid endast ske inom N. F:s ram. För att kunna realisera denna pantpolitik krävdes att man vidtog den militära beredskapsåtgärd som benämndes »couverture renforcée», innebärande att hela den aktiva armén koncentrerades vid gränsen. Det var den åtgärd som vidtogs under Münchenkrisen 1938 och som bragte armén under fanorna upp till 1,500,000 man. Konferensen beslöt, att Gamelin i en not skulle sammanfatta den ståndpunkt man enats om. 11 mars kl. 11 fm. överlämnade också Gamelin en »Note relative à une opération de prise de gages face à l'Allemagne» (fullständigt avtryckt i hans memoarer) till Sarraut. På morgonen 12 mars gav generalen order om att mått och steg skulle vidtagas för att sätta långskjutande franska batterier i stånd att bombardera Kehl, Karlsruhe, Mannheim, Ludwigshafen, Saarbrücken, om tyskarna anföllo Strasbourg eller flygbombarderade Paris, då de franska arméerna avancerade. Men härvid stannade det. Samma dag reste Flandin till London för att inför N. F:s råd framlägga Frankrikes sak. Han fann här England berett att böja sig för fait accompli och även Belgien ovilligt till handling. N. F:s råd nöjde sig med ett platoniskt fördömande av Tysklands traktatsbrott. Under tiden installerade sig tyskarna i hela Rhenlandet och började snart anlägga Siegfriedlinjen, varigenom det strategiska läget i Mellaneuropa totalt förändrades.

Under förtroliga samtal, som han efteråt hade med Gamelin, om-

talade Sarraut, vilken ursprungligen varit beredd att handla och vars hållning av Reynaud betecknas som en patriots, vad som bestämt regeringens ståndpunktstagande. I främsta rummet kommo hänsyn till den hållning Frankrikes bundsförvanter England och Belgien intogo. Om stämningen i England meddelar Churchill intressanta uppgifter i sina i Dagens Nyheter publicerade memoarer. Finansministern Nevil Chamberlain, regeringens inflytelserikaste medlem, framhöll 12 mars för Flandin, att den allmänna opinionen i England ej skulle stödja Frankrike, om det blev fråga om något slag av sanktioner, och premiärminister Baldwin betonade, att om det fanns så mycket som *en procents* risk för att en fransk polisaktion skulle leda till krig, hade han ingen rätt att ikläda England några förpliktelser. Hitlers förslag om en 25-årig nonaggressionspakt hade gjort intryck i England. Vad beträffar Belgien, genom vars territorium en fransk framstöt mot Ruhr måst ske, var man även där ovillig att bli indragen i krigiska förvecklingar. Helt annan var däremot Polens hållning. 7 mars på em. meddelade utrikesminister Beck ambassadör Noël, att Polen vore fullt berett att göra gemensam sak med Frankrike. Men av okänd anledning kom det telegram, varigenom franske militärattachén i Warszawa underrättade Gamelin om Polens hållning, denne ej tillhanda förrän den kritiska tidpunkten redan var passerad. — En annan viktig orsak till Frankrikes hållning var det inrikespolitiska läget. Det franska folket var ovilligt att underkasta sig en mobiliserings vederbörlig månads före kammарvalen. Regeringen Sarraut var ej enig och större delen av pressen var motståndare till en militär aktion. Hitler hade valt en psykologiskt synnerligen lämplig tidpunkt för sin kupp.

Vad hade inträffat, om Frankrike 7 mars skridit till en militär aktion? Det har varit en utbredd uppfattning hittills, att Tyskland då slagit till reträtt, vilket sannolikt lett till nazistregimens fall. Denna åsikt uttalas av ambassadör Noël och två goda franska kännare av tyska förhållanden, Albert Rivaud i »*Le relèvement de l'Allemagne*» och Benoist-Mechin i »*Histoire de l'armée allemande*». De båda sistnämnda försäkra, att man i Berlin fruktade en fransk militär aktion i medvetandet om att den tyska armén ej skulle kunna motstå en dylik. François-Poncet åter tror, att den tyska armén visserligen till en början dragit sig tillbaka öster om Rhen men att den där samlat sig till en motstöt, vilket medfört krig. Ett uttalande av Hitler själv, publicerat av Paristidningen *l'Aube* för den 22 januari 1947 och citerat av Gamelin, stöder François-Poncets tes. Avgörande för den ovan uppställda frågans besvarande är givetvis det dåtida styrkeförhållandet mellan de franska och tyska arméerna. I sin not av 11 mars 1936 uppskattar Gamelin de tyska styrkorna i Rhenlandet, inklusive halvmilitära formationer av olika slag, till 295,000 man, en betydligt högre siffra än fältmarskalk Keitel uppgav under Nürnbergsprocessen. En fransk framstöt hade enligt Gamelin ej blivit någon militär promenad. Situationen skulle ha varit betydligt gynnsammare för Frankrike, om det 1936 förfogat över en armé av 1938 och ännu mera 1939 års typ. Men det oaktat blir Gamelins slutsats,

Dagens frågor

som har starka skäl för sig, att Frankrike 7 mars 1936 förlorade sista tillfället antingen att undvika kriget genom att tillfoga Tyskland ett svårt moraliskt nederlag eller att föra krig under exceptionellt gynnsamma förhållanden. Polen hade stått på dess sida och England mot sin vilja säkerligen tvingats ingripa. Två år senare i München var läget ett annat. Det var då för sent att tvinga Tyskland till reträtt utan krig. Därför synes man ha rätt att beteckna 7 mars 1936 som Europas ödestimma.
